

İdeolojik Tarih Okumaları

İrfan AYCAN ve M. Mahfuz SÖYLEMEZ, Ankara Okulu Yayınları,
Ankara, 2014.

Feyza DOĞRUYOL*

İnsan topluluklarını, bu toplulukların birbirleri ile olan ilişkilerini, kültür ve medeniyetlerini yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisine dayalı olarak inceleyen bilim olarak tanımlanan tarih, her bilim gibi tarafsızlık gerektirir. Bu bilimde faaliyet gösteren tarihçi, geçmişe dair elde ettiği kitap, kanıt, belge, şahit gibi verileri tarafsızlıkla inceleyerek çalışmalarda bulunur. Fakat her insan gibi tarihçi de onun davranışlarına yön veren bir ideolojiye sahiptir ve bazen bu etkisi altında bulunduğu ideolojisi ile çalışmalarına yön verebilir. Bu şekilde tarihçi gerçek olandan uzaklaşarak, zihninde önceden kurmuş olduğu bir oyuna doğru daha da yaklaşır ve sonuçta ortaya geçmişte yaşayan insanların değil bizzat bugün, tarihçinin çizmiş olduğu bir resim çıkar. Böyle bir yaklaşımın tarih bilimi ile örtüşmediği kesindir. Sahip olduğu ideoloji ne olursa olsun bir tarihçi, ancak olanı olduğu gibi gördükçe gerçeklere ulaşabilir.

Tarih boyunca çeşitli sebeplerle tarihe ideolojik yaklaşanlar ve tarihe göre değil tarihi bizatihi, istek ve arzularına göre şekillendirenler olagelmıştır. Bu şekildeki yaklaşımların bilinmesi bir araştırmacı için oldukça önemlidir çünkü ancak bu şekilde ideolojik yaklaşım hatasından kurtulunabilir. Tarihçinin içinde yaşadığı dönemin düşünce yapısından yahut etkilerinden tamamen sıyrılması mümkün olmasa da o, ideolojinin dayattığı fikirlerden tarihi hariç tutabilir. Böylesi bir yaklaşımdan uzak olarak tarihte boy göstermiş ve İslam Tarihi için oldukça önemli olan tarihçilerin sayısı çoktur.

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız İrfan Aycan ve M. Mahfuz Söylemez tarafından kaleme alınan *İdeolojik Tarih Okumaları* isimli eser, siyasi ve toplumsal karmaşanın yaygın olduğu bir dönem olan Emevîler dönemine, kendi bakış açıları ile bakan beş önemli yazar ve onların eserleri üzerine bir çalışmadır. Eser, İslam tarihi boyunca, gerek dinî görüşlerine dönemin siyasetini yansıtanlar, gerekse de siyasî tutumlarında mensubu oldukları mezhebin görüşlerini hâkim kılanların, tarih literatürüne nasıl eserler bırakmış olduklarını göstermesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Ayrıca yazarlar kitapta bulunan beş makale ile okurun tarihe, birbirine muhalif görüşlerde olan aynı din müntesiplerinin perspektiflerinden bakma imkânı sağlamakta,

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

tarihi “öteki”nin gözünden görme ve okuma olanağı sunmakta ve böylece günümüz tarihçilerine, dönemin ideolojisinin yönlendirdiği ve şekillendirdiği bir tarih anlayışıyla oluşan tarihi daha objektif okuma imkânı sağlamaktadır. Nitekim belirtildiği üzere eserin telif amacı tarihçiye bu ideolojik birikim karşısında bir hareket kabiliyeti sağlamak ve geçmişi en doğru şekilde okumasını kolaylaştırmaktır.

Kitap, önsöz, giriş ve beş makaleden oluşmaktadır. Önsözde kısaca “ideolojik tarih” ile ne kastedilmek istendiği, kitabın yazılma amaçları sıralanmıştır. Giriş kısmında kitabın isminden de yola çıkarak “ideoloji” ve “tarih” kelimelerinin tanımları yapılmış, daha sonra tarihçiliğin tarafsızlığı konusuna değinilmiştir. “İdeolojik Tarih” söylemini biraz daha genişleterek açıklayan yazarlar, ideolojik görüş ışığında kurgulanan tarihin ve bu kurgulamanın sebeplerini, böyle bir yanlgı içinde olan tarihçinin düştüğü hataları sorgulamaktadırlar. Bunu yaparken tarihten ve önemli tarihçilerden örnekler vermektedirler.

İrfan Aycan’a ait “*Câhız ve Emevî Tarihine Mutezilî Bir Yaklaşım*” başlıklı ilk makalede, Câhız’ın (ö. 255/869) Abbasî halifelerinden Mütevekkil’in ilk dönemlerinde başkadının oğluna takdim için telif ettiği ve Emevîlere karşı oldukça sert ve katı bir üslup kullandığı “*Beni Ümeyye Risalesi*” konu edinilmektedir. Câhız mezkûr eserini Mutezilî bir yaklaşımla ve bulunduğu dönemin siyasî, itikadî ve fikrî yapısının etkisi altında telif etmiştir. Makalede öncelikle Mutezilî âlim Câhız’ın hayatından kısaca bahsedildikten sonra Emevî tarihine ve halifelerine yaklaşımının ipuçları verilmektedir. Mensubu olduğu Mutezile mezhebinin bazı temel itikadî görüşleri açıklandıktan sonra Câhız’ın makalede ele alınacak olan risalesinde benimsemiş olduğu üslubunun muhtemel sebepleri sorgulanmaktadır. Risalesini Emevî sempatizanı olan *Ehl-i Nâbite* adlı gruba reddiye mahiyetinde yazmış olması, o dönemde Mutezile’nin devlet ricali tarafından itibar görmesi ve din adamlarının ödüllendirilmesi bu sebepler arasında sıralanmaktadır. Makalede son olarak, risalenin tercümesi dipnotlarla zenginleştirilerek okura sunulmaktadır. Câhız’ın makalede karşımıza çıkan üslup örneği, ideolojik tarih yaklaşımlarına verilebilecek en etkili örneklerden biridir ve tarihte bu şekilde birçok misal mevcuttur.

Kitapta yer alan makalelerden ikincisi Mahfuz Söylemez’e ait “*Emevîler’e Hâricî Bir Yaklaşım-İbn Sellâm el-İbâdî Örneği*” başlıklı makaledir. Makale, Câhız ile Mutezilî yaklaşımını gördüğümüz Emevî tarihine, İbn Sellâm (ö. 273/886) ile Hâricî penceresinden bakma imkânı sağlamaktadır.

Yazar öncelikle, Sıffin Savaşı’nda Hz. Ali ve Muaviye arasında cereyan eden olaylar sonrası ortaya çıkan Hâricîler ve Emevîler döneminde onlara

karşı takınulan tutum hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra İbn Sellâm'ın şahsiyeti, hayatı, yaşadığı dönem, kısaca Rüstemîler Devleti ve İbn Sellâm'ın tarihî düşüncelerini etkileyen Hâricîlerin İbadiyye kolu hakkındaki bilgileri sıralamaktadır. Mezhebin İbn Sellâm'a yapmış olduğu etkiyi daha iyi anlamak için iman, imamet, cihad ve büyük günah gibi bazı temel meselelere de değinerek okuyucuya genel bir tablo çizmektedir. Yazar makalenin devamında İbn Sellâm'ın sahabe ve Emevîler hakkındaki görüşlerini göstermesi açısından "*Kitabun fihi Bedu'l-İslam ve Şerâiu'd-Din*" adlı eserinden küçük bir kısmın tercümesini sunmuştur. Bu tercümeden de anlaşıldığı üzere İbn Sellâm, önemli bazı sahabeleri kendi ideolojisi doğrultusunda tabiri caizse "sözcü" olarak kullanmakta ve Emevîler hakkındaki görüşlerini ifade ederken onların konumlarından faydalanmaktadır. Yazarın da belirttiği gibi İbn Sellâm'ın, bu sahabeleri özellikle Hz. Osman ve Emevîler ile iyi geçinemeyenler arasından seçtiği dikkat çekmekte ve onlara kendi fikirlerini söyleterek etkisini artırmaya çalıştığı görülmektedir. Câhuz gibi İbn Sellâm da Emevîleri birçok uygulamada din-dışı bırakmaktadır. Yazar onun bu söylemlerinin en önemli sebebini, tarihe İbadî perspektifinden bakması ve olaylara Hâricî yaklaşımıyla yorum yapması olarak görmektedir. Sonuç olarak Söylemez'in bu makalesi ile Hâricîlerin ilk dönem İslam tarihine bakışı rahatça görülebilmektedir.

İdeolojik tarih okuması bağlamında ele alınan bir diğer önemli isim İbn Teymiyye'dir (ö. 622/1225). Dönemin Şii ulemasının özellikle Muaviye ve Yezid'i öne alarak Ehl-i Sünnet'e yapmış oldukları saldırılar ve İbn Teymiyye'nin bu saldırılar karşısında Emevîleri, Muaviye b. Ebi Sufyan ve Yezid b. Muaviye'yi nasıl savunmacı bir yaklaşımla koruduğu Mahfuz Söylemez tarafından tercümesi yapılan iki risaleden anlaşılmaktadır. Kitabın üçüncü makalesi olan bu makalede öncelikle İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönem ve siyasi yapısı gibi dönemin genel karakteri hakkında bilgi verilmekte daha sonra İbn Teymiyye'nin hayatı önemli ayrıntılarla anlatılmaktadır. Makalede, İbn Teymiyye'nin Emevî yanlısı tutumunun arka planında yatan en önemli etkenlerden birisi olarak gösterilen Şii'ler ve onlarla olan mücadelesi de açıklık getirilmeye çalışılan önemli konular arasındadır. Ayrıca Müslümanlara saldıran Moğollar ve onlara destek veren bazı Şii gruplar ve toplumda onlara karşı oluşan tepki gibi konulara da değinilmektedir.

Konuya örnek olarak gösterilen risaleler, İbn Teymiyye'ye Muaviye b. Ebi Sufyan hakkında sorulan sorular ve cevapları içeren "*Sualun fi Muaviye b. Ebi Sufyan*" ve Muaviye'nin kendisinden sonra tayin ettiği oğlu Yezid hakkında sorulan sorular ve cevapları içeren "*Sualun fi Yezid b. Muaviye b. Ebi Sufyan*" isimli risalelerdir. Tercümeleri Mahfuz Söylemez tarafından yapılan risalelerde, İbn Teymiyye, Muaviye ve oğlu Yezid hakkında kendi-

sine sorulan bazı sorulara cevaplar vermiştir. Anlaşıldığı üzere risalelerde verdiği yanıtlar Muaviye ve Emevîleri destekler niteliktedir. Dolayısıyla önceki iki makalede karşımıza çıkan Muaviye ve Emevî aleyhtarlığının tersi bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu da, kitapta vurgulanmak istenen ana fikir olan kişilerin yaşadıkları dönemi kendi fikirleri doğrultusunda yansıttıklarında ve olaylara ideolojik yaklaştıklarında kendi dönemlerinin birer özetleri oldukları varsayımını bir kez daha kanıtlamaktadır. Aynı şekilde bu risaleler ile İbn Teymiyye de döneminin karakteristik yapısının farklı bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dördüncü makale ise Emevî-Haşimi çekişmesinin ayrıntılarını konu edinen ve Mısırlı tarihçi Makrizî'nin (ö. 845/1442) "*en-Niza ve't-Tehasüm fi ma beyne Beni Ümeyye ve Beni Haşim*" başlıklı risalesinin örnek okuma olarak verildiği "*Makrizî ve Emevîler*" başlıklı makaledir. Makaleye Makrizî hakkında bilgi verilerek giriş yapılmış, daha sonra hayatı, çalışmaları, kaleme aldığı eserleri, mezhebi ile ilgili hususlar ve ayrıca Hanefiler'e karşı çok sert eleştiriler yöneltmesi, farklı görüşleri sebebiyle bazı gruplar tarafından Şiîlikle itham edilmesi gibi konulara değinilmiştir. Risalesindeki bazı ifadelerinden anlaşılmaktadır ki Makrizî açıkça Haşimoğullarını savunmakta ve Emevîler'in hilafet hakkı istemesini uzak bir ihtimal olarak görmektedir. Makrizî bu söylemleri ve tutumu ile, muhalif olan iki grup arasında tarafsızlığını koruyamamakta ve olaylara tamamen ideolojik yaklaşan bir örneği temsil etmektedir. Makalede bu iddianın okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak için tercümesini İrfan Aycan ve Abdülhâlık S. Bakır'ın yaptığı yukarıda zikredilen risaleye yer verilmiştir.

Kitapta bulunan son makale ise Mahfuz Söylemez tarafından kaleme alınan "*İmâmiyye ve Tarihînin Yeniden İnşası*" başlıklı makaledir ve kitaba ikinci baskıda sonradan eklenmiştir. Makalede İmâmiyye mezhebi mensubu Ebu Mansur Ahmed b. Ali et-Tabersî (ö. 548/1154)'nin "*el-İhticâc*" adlı eserinden alınmış bir metinden hareketle mezkûr şahıs özelinde bazı İmâmî müelliflerin geriye dönük olarak tarihi nasıl inşa etmeye çalıştığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Makalede Şiî müellif Tabersî hakkında kısa bir malumattan sonra eseri hakkında bilgi verilmektedir. Belirtildiğine göre eser, İmâmiyye'nin itikadî görüşlerinin doğruluğunu ispat için kaleme alınmıştır. Dolayısıyla eser yazılış amacı bakımından belli bir fikri savunmak ve muhalif görüşleri reddetmek eğilimindedir. Burada Tabersî'nin kitabından okura örnek olarak sunulan bölüm ise "*Ömer'in, Halifenin Şura İle Tespit Edilmesini Kararlaştırıp Vefat Etmemesinden Sonra Emiru'l-Mü'minin'in Şura'nın Diğer Üyelerine Karşı İleri Sürdüğü Deliller*" başlığını taşımaktadır. Metnin tercümesi dipnotlarla zengin-

leştirilmiş ve bazen de kaynaklar belirtilerek irdelenmiştir. Tercümeden sonra bir değerlendirme kısmı da yer almaktadır. Metnin birçok yönden sıkıntısı olduğunu belirten yazar, aktarılan tarihi olayların ve kullanılan rivayetlerin aynı dönem ürünü olmaması ve çelişkiler taşıması sebebiyle metnin Tabersî yahut başka bir yazarın kurgu ürünü olduğunu belirtmektedir. Yazar yalnızca rivayetleri değil metinde kullanılan üslup, atıf yapılan ayetler, tarihî olaylar ve Tabersî'nin rivayetlerini de değerlendirmekte; farklı kaynaklardan deliller ile metnin kurgulanmış olduğu ispat etmeye çalışmaktadır. Son olarak yazar, metnin yapay ve kurgulanmış bir gelecek inşa etme amacıyla kaleme alındığı sonucuna varmaktadır.

Sonuç olarak, tarihin bir ideoloji doğrultusunda okunması ve eserlerin bir ön kabulde kaleme alınması, tarih araştırmacıları için son derece yanlış ve kabul edilemeyecek hatalardandır. Çünkü geleceğin inşası geçmişin doğru bir şekilde anlaşılması ile mümkündür. Fakat tarih boyunca genelde bazı müellifler ve özelde tarihçiler, kendi ideolojileri doğrultusunda ve kendi davalarını meşrulaştırmak adına, bazen en önemli isimleri konuşurma yoluna gitmişler bazen aralarında zaman farkı bulunan ayrı rivayetleri bir metinde toplamışlar ve bazen de şahsiyetlerini tanıdığımız kişilere zıt denebilecek vasıflar yüklemişlerdir. Böylesi bir anlayış, doğru ve tarafsız çalışmalar yapmak isteyen tarihçiler için büyük bir engeldir. İrfan Aycan ve M. Mahfuz Söylemez'in tanıtımını yapmaya çalıştığımız bu eseri, hem tarih alanında çalışanların hem de çalışmalarına tarihi bilgiler ile destek sağlayan her bir araştırmacının dikkatle okuması gereken eserlerdendir. Çünkü ifade ettiğimiz gibi eser, tarihi bilgilerin tarafsız bir gözle okunmasının önemini, insanların kendi ideolojilerini "öteki"ne dayatmasının ne gibi sonuçlar doğuracağını ve tarih yazmanın ne gibi zorluklar taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır.